

Seesama romaan? Jaan Kaplinski „Seesama jõgi” teisel pool Läänemerd

Sirel Heinloo

Eesti kirjandust ja kirjanduslugu uurides on ootuspärane, et ühel hetkel muutub möödapääsmatuks küsimus, kuhu paigutub eesti kirjandus Euroopa ja maailmakirjanduse taustal. Kuna aga meie rahvuskirjandust saab välismaailmale tutvustada peamiselt ikka tõlkimise kaudu, siis on oluline ära tunda, missugune osa eesti kirjandusest võiks äratada huvi ka väljaspool Eestit. Üldiselt seisneb probleem selles, et teistesse keeltesse tõlgituna ja laiemasse konteksti sattununa võib see väljavalitud kirjandus kaotada suure osa oma algsest tähendusest või isegi väärtusest (vt Hasselblatt 2011b), sest teoste seotus eesti kultuuriruumiga on nii tugev, et mujal ei pruugita neist aru saada, või on need liiga universaalsed ega pälvi seetõttu tähelepanu. Käesolevas artiklis aga püütakse siiski uurida, millised aspektid avalduvad ühe konkreetse teose vastuvõtus välismaal tõepoolest veidi teisiti kui kodumaal. Missugune on Jaan Kaplinski „Sellesama jõe” vastuvõtt Rootsis võrreldes romaani vastuvõtuga Eestis?

See küsimusepüstitus on seotud kahe asjaoluga. Esiteks on eesti kirjanduse välisretseptiooni eesti kirjandusteaduses võrdlemisi vähe uuritud. Kõige põhjalikumalt on sellega tegeleenud Cornelius Hasselblatt oma monograafias (Hasselblatt 2011a), mis käsitleb eesti kirjanduse vastuvõttu saksa keeleruumis. Teiseks aga on just „Seesama jõgi” romaan, millele Hasselblatt ise oma retseptiooniteemalistes sõnavõttudes on viidanud (Hasselblatt 2011b). 2011. aasta Sirelilt võib lugeda: „Mulle tundub, et eesti kirjanduse välisretseptioon on juba ammu tõestanud, et tegemist on hea romaaniga, mida tasub tõlkida – niisiis kirjanduse, mitte elulookirjutamisega.” (Samas.) Tekib küsimus, millel niisugune väide võiks põhineda. Antud juhul ei ole selle tsitaadi väljatoomise eesmärk kahtluse alla seada, kas romaan on hea ja väärilt tõlkimist, vaid uurida tagamaid, kas ja mil määral saab seda muu seas põhjendada ka välisretseptiooniga, nii nagu seda teeb Hasselblatt. Nii või teisiti haakub see arvamus sõnumiga, mida kannab Eesti Päevalehe artikkel pealkirjaga „Rootsi ajalehed kiidavad Jaan Kaplinski romaani” (Aug 2009). Ka see artikkel paneb küsima, mis peitub selle väite ja pealkirja taga veel.

Igatahes pakub Jaan Kaplinski romaan „Seesama jõgi” võimaluse oletada, et teose retseptioon Eestis ja Rootsis teatud määral erineb. See romaan on võrreldes näiteks teiste rootsi keelde tõlgitud Kaplinski teostega kõige selgemalt eesti kultuuriruumiga seotud. Võib arvata, et rootslased ei taju kõiki teose kontekste päris samamoodi kui eestlased. Eeldatavasti teavad nad vähem nii Kaplinski eluloost ja loomingust kui ka eesti kultuuriloost ja Uku Masingust. Seega peavad nad oma hinnangutes toetuma palju rohkem romaanile ja omaenda lugemiskogemusele kui eestlased. Niisugusele hüpoteesile toetudes püütakse selles artiklis vastust leida küsimusele, mille poolest erineb „Sellesama jõe” vastuvõtt Rootsis ja

Eestis ning mismoodi kujundavad romaani retseptsiooni erinevad eelteadmised Kaplinskist ja eesti kultuurist. Kuivõrd see romaan, mida loevad eestlased, on seesama, mida loevad rootslased?

Artikkel põhineb eeskätt eesti ja rootsi ajakirjanduses avaldatud arvustustel ning nende võrdlusel, kuid lisaks on uuritud ka Kaplinski varasemat, eelkõige proosa vastuvõttu rootsi keeleruumis („Jää ja Titanic” (1995); rootsi keeles 1997), „Ööd valged ja mustad” (2003; 2002), „Silin. Hektor” (2000; 2003)). Olgugi et rootsikeelne retseptsioon moodustab ainult osa „Sellesama jõe” välisretseptsioonist – romaan on ilmunud veel inglise, soome, hispaania, albaania, ungari ja läti keeles –, on see siiski üks võrdlemisi oluline osa ning artikli märksõnad Jaan Kaplinski, Roots, Eesti ja „Seesama jõgi” on omavahel tegelikult tihedamaltki seotud, kui esialgu paistab. Nimelt aastal 2007 ehk samal ajal, kui „Seesama jõgi” ilmus Eestis, toimus Rootsis Göteborgi raamatumess, kus esitleti 21 rootsi keelde tõlgitud teost eesti autoritelt. Sama aasta oli Eesti jaoks kordaläinud kirjandusaasta ka seda n-õ üht suurimat kirjanduse ekspordi arvestamata, mis andis lootust, et ehk ei ole „suure eesti romaani”¹ (Väljataga 2007b) ootus siiski päris tühi olnud. Igatahes kujunes 2007. aasta vägagi märkimisväärse panusega aastaks eesti kirjanduse levikul ning vahest ei ole liialdus öelda, et just Kaplinski on olnud selles protsessis üks teerajajaid. Tema esimene luulekogu ilmus Rootsis juba 1982. aastal.

Kirjanduskriitika olukord Rootsis Kaplinski retseptsiooni mõjutajana

Jaan Kaplinski on eesti autor, kelle loomingut on rootsi keelde tõlgitud kõige enam. Teine palju tõlgitud autor on Jaan Kross. Mõlema kirjaniku teosed jõudsid rootsi lugejateni esimest korda 1980. aastate alguses tänu kirjanik Lennart Frickile, kes, otsustades mitte välja teha eelarvamusi tekitavast sildistusest „nõukogude”, hakkas oma ühemehekirjastuses Fripress avaldama ka kirjandust, mis pärines Nõukogude Liidu äärealadelt, kus kõneldi mõnd vähem levinud keelt (Kronbergs 2007a: 27).

Nüüdseks on Kaplinskil rootsi keeles ilmunud ühtekokku üksteist teost, millest suurem osa on ära toodud Stockholmis asuva Eesti suursaatkonna kodulehel (Eesti kirjandus rootsi keeles 2007). Kirjaniku varasemate teoste vastuvõtust on kirjutanud rootsi keeles luuletaja Juris Kronbergs. Ta märgib, et kui alguses oli teoste vastuvõtt tagasihoidlik ja ettevaatlik, siis aastaks 1988, kui ilmus luulekogu „Samma hav i oss alla” („Sama meri meis kõigis”), oldi Kaplinski suhtes juba entusiastlikumad, kuna kirjanik oli vahepeal tuntust kogunud ka mujal Euroopas. Juris Kronbergsi väitel oli see esimene kord, kui Jaan Kaplinski austati arvustusega, mis ilmus luulekogu endaga samal päeval (Kronbergs 2007a: 28–29). Niisugune

1 Märt Väljataga artikkel „Suure eesti romaani ootel” (Väljataga 2007b) ilmus 2007. aastal lühendatud kujul ka Rootsi ajalehes Dagens Nyheter (Väljataga 2007a). Originaal pärineb kultuuriajakirjade *online*-võrgustikust Eurozine (Väljataga 2007c).

„esimese päeva arvustus” näitab nii seda, et kirjanik on piisavalt tuntud, kui ka seda, et ajalehed suudavad kultuurivallas toimunuga sammu pidada (Westlund 2008).

Sedalaadi retseptsooninüansid, mis tulenevad ajakirjanduse toimimise viisist, on omal moel tähelepanuäratavad. Esiteks loovad need teistsuguseid kirjanike või teoste klassifitseerimise võimalusi, nagu näitab käsitletav juhtum, kuid pigem võib tähelepanu või vaidlust äratada hoopis küsimus, kui palju mõjutab retseptiooni sisulist poolt arvustuste kvantiteet ja vorm. Nimelt on eesti ja rootsi retseptiooni puhul esimene silmatorkav erinevus see, et rootsi arvustused on lühemad, kuid neid on ilmunud ühe teose kohta mõnikord isegi kordades rohkem. Tuleneb see ju aga asjaolust, et Rootsis ilmub ajalehti ja kirjandusajakirju palju rohkem kui Eestis – kuid siiski tuleb rõhutada, et ka seal väheneb kirjanduse kajastamise maht pidevalt, nii nagu see on toimunud Eestiski. Näiteks aastal 2010 ilmus Dagens Nyheteris kokku 600 arvustust, kuid aastal 2011 on see arv vähenenud 450ni (Agesund 2012: 33). Ka Svenska Dagbladetis on arvustuste arv kahanenud, kuid 2011. aasta koguarv 700 on siiski suurem kui Dagens Nyheteril (samas).

Kuna kirjandusajakirju ilmub Rootsis palju rohkem kui Eestis, on ka suurem hulk neist spetsialiseerunud mõnele kindlale valdkonnale. Seega on tõenäoline, et tõlkekirjandus, mis pärineb Eestist, ei pruugi nende ajakirjade huvifookusesse nii lihtsalt sattuda: ühelt poolt vaadatuna ei ole eesti kirjandus piisavalt eksootiline ning teisalt ei pruugi seal parasjagu leiduda midagi niisugust, mis tõesti torkab silma ka Euroopa ja maailmakirjanduse taustal. Veelgi enam: kui tegelikult siiski on esiletõstmist väärivat kirjandust, nagu näiteks Jaan Kaplinski ja Jaan Krossi looming, siis veel mõjutab nende teoste kajastamist ja retsenseerimist rootsi kirjandusajakirjades paljude vanade ja traditsioonilist laadi ajakirjade kadumine 2000. aastatel. Seetõttu on tõlkekirjandusel, mida niigi vähem kajastatakse, palju väiksem võimalus suuremate ajakirjade tähelepanu võita – ja seda on märgata ka Kaplinski teoste retseptiooni puhul. Teisalt muidugi oli Kaplinski enda aktuaalsus 1990. aastatel suurem ja ka see mõjutab kindlasti kajastamist. Mõistagi oleks veel huvitav võrrelda Kaplinski retseptiooni Rootsis ka teistele välisautoritele osaks saanud vastuvõtuga, kuid käesoleva artikli maht lubab põgusalt käsitleda vaid seda osa, mis puudutab Kaplinski enda loominguga vastu võttu teatud aja jooksul.

Kirjandus- ja kultuuriajakirjad, kus on ilmunud Kaplinski hilisemate proosateoste arvustusi, on Allt om Böcker, Vår Lösen, Ariel, Nya Argus (soomerootsi) ning Bonniers Litterära Magasin, mis kõik peale Nya Arguse ongi nüüdseks tegevuse lõpetanud. Kui täpsem olla, siis Kaplinski nelja viimase proosateose peale, milleks on „Jää ja Titanic” (1995; rootsi keeles 1997), „Ööd valged ja mustad” (2003; 2002), „Silm. Hektor” (2000; 2003) ja „Seesama jõgi” (2007; 2009), ilmus niisuguseid artikleid kokku viis ning tendents sealjuures on pigem kahanev: kahe esimese raamatu kohta ilmus artikleid kaks ning kolmanda kohta üks. „Sellesama jõe” kohta kirjandusajakirjas artiklit ei ilmunud. Kui Eestis on tavaline, et arvustusi avaldavad peamiselt kultuuriajalehed ja kirjandusajakirjad, siis Rootsis moodustab suure

osa kirjanduskriitikast päevakriitika. Enne 2000. aastaid oli kirjandusteose vastuvõtus kõrgeim autoriteet ajakirjal Bonniers Litterära Magasin, aga pärast suure hulga kultuuriajakirjade sulgemist on olulisemad kanalid pigem Dagens Nyheter ja Svenska Dagbladet, ning võib ka öelda, et ajalehtede osatähtsust on nüüd juba kahandamas raadio ja televisiooni kultuuriprogrammid.

Niisiis tuleb Kaplinski eesti ja rootsi retseptsiooni puhul kõigepealt arvesse võtta, et arvustuste kvaliteedi ja kvantiteedi suhe on erinev. Näiteks Eestis on „Jää ja Titanicu” puhul enamik arvustusi ilmunud kirjandusajakirjades, sekka mõni üksik ajalehearvustus. Rootsis aga on olukord vastupidine: enamik artikleid ongi ilmunud just päevalehtedes ja eesti suurusjärk 3–4 artiklit teose ühe väljaande kohta ületatakse Rootsis laias laastus kümnekordselt (Kronbergs 2007b: 30). Siiski leidub põhjus, miks ei tasu olla päris nii optimistlik kui Kronbergs oma ülevaateartiklis – sest kuigi täpselt ei ole teada, mille alusel andmebaas Artikelsök mõningad artiklid välja jätab, on neid seal „Jää ja Titanicu” kohta fikseeritud siiski 22 ja mitte ligi 40.

„Seesama jõgi” Rootsis ja Eestis

Kõigepealt, enne romaani retseptsiooni sisulisemat käsitlemist antakse selles peatükis ülevaade, kui palju arvustusi ja artikleid „Sellesama jõe” kohta on ilmunud, ning tuuakse välja romaani kohta avaldatud üldised hinnangud. Seejärel võrreldakse rootsi ja eesti retseptsiooni lähtuvalt mõnedest probleemipüstitustest eesti retseptsioonis. Eelkõige keskendutakse nendele romaani vastuvõtu aspektidele, mis on seotud tegelaste kujutuse ja prototüüpidega. Samuti vaadeldakse, kuidas rootsi ja eesti retseptsioon on mõjutatud romaani autobiograafilisusest ning kuidas see autobiograafilisus mõjutab peategelase käsitlust. Seejärel võrreldakse ka suhtumisi romaani olustikku ning tuuakse välja veel üldisi retseptsioonierinevusi.

Jaan Kaplinski romaan „Seesama jõgi” ilmus Eestis 2007. aastal. Rootsi keeles ilmus see Enel Melbergi tõlkes 2009. aastal. Kuna raamatu ilmumine oli Eestis sündmus ka isenesest – tegemist on Jaan Kaplinski esimese suurema romaaniga – ning eesti retseptsioonist tunnistati romaan juba mõnel juhul ka klassikaks (Väljataga 2007d), on teosele osaks saanud palju suurem tähelepanu kui teistele eelnevalt mainitud Kaplinski teostele. Päris seesama ei kehti rootsi retseptsiooni puhul, sest seal on endiselt kõige rohkem artikleid ilmunud „Jää ja Titanicu” kohta.

Eestis ilmus arvustusi kümme. Arvestades kultuuriajakirjade ning suuremate ajalehtede arvu, on kümme artiklit Eesti kontekstis päris palju. Nendest kümnest neli ilmusid päevalehtede kultuurilisades või nädalalehtedes, kaks ajalehes Sirp ning neli kirjandus- ja kultuuriajakirjades. Lisaks on teosest kirjutatud 2007. aasta eesti kirjanduse ülevaadetes ning raamatus „101 Eesti kirjandusteost” (2011).

Rootsis ilmus arvustusi enam-vähem sama palju kui Eestis, kuid mitte ükski neist kirjandusajakirjas. Siiski ilmus üheteistkümnest artiklist üks kristlikus ajakirjas Svensk

Pastoraltidskrift ning veel teine kristlikus nädalalehes Kyrkans Tidning. Ülejäänud üheksa artiklit ilmusid päevalehtedes. Lisaks ilmus üks artikkel soomerootsi ajalehes Hufvudstadsbladet ning veel on teost kajastatud veebiajalehes Tidningen Kulturen ja Rootsi raadio Sveriges Radio veebilehel.

Väliseesti vastuvõttu selles artiklis ei käsitleta.

Eestis on romaani vastuvõtt olnud valdavalt positiivne ning kui välja arvata Tõnu Õnnepalu seisukoht, kõigub hinnang veidi tagasihoidlikumast väitest „Romaan on Janka parim proosa-asi” (Sommer 2007: 661) hoopis julgemateni: „[---] tegu on XXI sajandi eesti kirjanduse tähtteosega” (Väljataga 2007d). Kuna „Seesama jõgi” on siiski osaliselt autobiograafiline teos ning seda fakti on raske eirata, on kriitikuil tahes-tahtmata tulnud valida, kas pöörata nendele autobiograafilistele aspektidele tähelepanu või käsitleda romaani, lähtudes mõnedelt muudelt alustelt. Igatahes kui enamik kriitikuid on romaani suhtes üldiselt ühtmoodi positiivselt meelestatud, siis valikuid, kuidas suhtuda autobiograafilisusse, on olnud veidi rohkem. Kõige teravam kriitika romaani kohta pärineb Tõnu Õnnepalult, kuid sedagi on püütud pehmendada: „Tõnu Õnnepalu, kes ise on selgelt sama tüüpi autor kui Kaplinski, on seekord oma „isamõrva” sooritades olnud liiga karm” (Olesk 2008: 427).

Rootsi retseptiooni puhul tuleb ehk kõigepealt selgitada, millel põhineb selle kajastus Eesti Päevalehe artiklis „Rootsi ajalehed kiidavad Jaan Kaplinski romaani” (Aug 2009). Pealkirjas olev väide peab tõesti paika, kuid tuleb arvestada, et see üldistus on tehtud kahe arvustuse põhjal. Artiklis räägitakse kahest suurest ajalehest, kuid kõrvale on jäetud kõige suurem ajaleht Dagens Nyheter, mille kriitik Steve Sem-Sandberg avaldab kahetsust, et lugeja, selle asemel et saada osa huvitavatest memuaaridest, peab lugema „üsna keskpärasest romaanist”² (Sem-Sandberg 2009). Teiseks on „Seesama jõgi” just niisugune teos, mille puhul on rootsi arvustustes esile tulnud vastukaja võrreldes Kaplinski varasemate proosateoste retseptiooniga siiski ambivalentsem. Näiteks selgem positiivne hinnang avaldub vaid pooltes arvustustes.

Kõik rootsikeelsed arvustused on küllaltki lühikesed ning seega on enamikus neist tutvustatud peamiselt romaani sisu ning väga palju konkreetseid teemapüstitusi ei ole jõutud teha. Küll aga on neis rohkem üldistavat tervikmulje edastamist, kuna eesti arvustajad on ehk kohati liiga hõivatud faktide ja fiktsiooni vahekorra üle arutlemisega, eriti just seoses sellega, mis puudutab romaani peategelasi. Romaani peateemaks peetakse noore mehe eneseotsinguid nii vaimses plaanis kui ka seksuaalselt ja nii mõnegi kriitiku meelest seisnebki romaani peamine väärtus nende teemade väga oskuslikul käsitlemisel, nii et romaani haare tegelikult laieneb. Teos tungib väga sügavale intiimsusse, kuid oma mitmekihilisuses on

2 Rootsi k: *ganska medelmåttig roman*.

see ühtlasi ka universaalne. Kui selles viimases on enamik eesti kriitikuid ühel nõul, siis fiktsiooni ning omaeluloolisuse ja memuaristika keeruline vahekord romaanis tekitab ka eriarvamusi. Peategelaste ja nende prototüüpide vaheline piir näib olevat kriitikute jaoks oodatust hägusem.

Nende teemade üle on lähemalt mõtisklenud Tõnu Õnnepalu ja Aare Pilv. Mõlemat huvitab, kuidas võiks mõjuda romaan siis, kui me ei teaks Jaan Kaplinskist ja Uku Masingust peaaegu mitte midagi (Õnnepalu 2007: 99, Pilv 2007: 1098). Õnnepalul on veendunud seisukoht: „Sama lugu kaks korda *kirjutada* ei saa” (Õnnepalu 2007: 97). Sellega väidab ta, et Kaplinski on juba varem oma noorpõlvelugu jutustanud ning kordamine ei muuda asja paremaks. Kuna noore üliõpilase eneseotsingud Õnnepalule korda ei lähe, vaatleb ta romaani eelkõige Uku Masingu kultuuriloolise kontekstina, aga ka selles ei leia ta midagi uut ja huvitavat. Kokkuvõtteks arvab ta, et Kaplinski ei oleks pidanud vormistama oma mälestusi romaanina, kus puudub haarav fiktsioon (Õnnepalu 2007). Ka Aare Pilv arutleb selle üle, kas romaani vorm autobiograafilise ainese puhul annab sellele midagi juurde või mitte. Ta leiab, et üks oluline osa romaanist, nimelt dialoogid, jääksid tavapärase mälestusraamatu puhul ära, kuid just need annavad tõsielulistele seikadele juurde veel rohkem elu. Lisaks peab Aare Pilv romaani kaasahaaravaks ning seetõttu ei sea ta fiktsiooni kasutamist kahtluse alla nagu Õnnepalu. Siiski küsib Pilv, kas Kaplinski oma tegelasi luues on ehk liialt lootnud romaanivälisele toetavale kontekstile, ning vastab, et olgugi et seda konteksti mälust ei kustuta, tundub romaan tema jaoks ka eraldiseisvana hea (Pilv 2007: 1097–1099).

Selle tõstatatud probleemiga haakub ka eelnevalt välja toodud Cornelius Hasselblatti seisukoht ning kuna eesti kriitikas juba niisuguseid vastakaid arvamusi leidub, on õigustatud ka küsimus, mil moel täiendab neid arutelusid rootsi kriitika. Kas romaani rootsi retseptsioon erineb tõesti mõningates aspektides, mis puudutavad romaani peategelasi? Oletatavasti on ju rootslastel taustteadmisi Kaplinskist ja Masingust tunduvalt vähem ning isegi kui romaani autobiograafiline alus on üsna lihtsalt tajutav ja ka Õpetajas tuntakse ära Uku Masing – kas siis oma teadmiste või otsitud info põhjal –, on sellegipoolest väiksem võimalus, et rootsi arvustajaid tabab soov analüüsida romaani peategelase ja Õpetaja vaheliste suhete asemel Kaplinski ja Masingu suhteid, või veel enam: püüda hinnata, kas Masingu kujutamine romaanis on tõepärane. Lisaks ei mõjuta rootsi lugejat teised varasemad Kaplinski noorpõlvest kõnelevad raamatud. Nii või teisiti tuleb rootsi arvustajatel toetuda rohkem romaanile, kuna kontekst on neile võõram.

Kuid nagu eespool sai põgusalt mainitud, leidub ka Rootsis kriitikuid, kes vaatlevad romaani ainekui väga head memuaaride materjali ega kiida seetõttu heaks Kaplinski otsust avaldada oma mälestused romaani vormis. Ühest küljest võib selle põhjus olla huvi Uku Masingu vastu, kuid teisalt võib selle arvamuse esile kutsuda ka romaan ise, sest nagu kirjutab kirjanik Steve Sem-Sandberg Dagens Nyheteris, ei anna romaan Õpetaja kohta palju infot, olgugi et ta peaks olema oluline tegelane, kes noormeest väga tugevalt on mõjutanud

(Sem-Sandberg 2009). Põhjendust sellele, miks lugeja võiks Õpetajast rohkem teada saada, on kriitik püüdnud leida romaani kontekstist, kuid soovitades lugejale otsida Uku Masingu kohta lisainfot muudest allikatest, veendub ta taas, et memuaaride kirjutamine oleks Kaplinski puhul mõttekam olnud. Kui Tõnu Õnnepalule jäi fiktsioon nõrgaks seetõttu, et ta romaani asjaosalistest ise juba liiga palju teadis (Õnnepalu 2007: 97–98), siis Steve Sem-Sandberg heidab romaanile ette pikki heietusi ning vähest kujutamist (Sem-Sandberg 2009).

Õpetaja karakteri üle arutleb ka kriitik Paulina Helgeson. Võiks arvata, et kristlikus ajalehes kirjutajana mainib ta ära ka Uku Masingu, kuid kuna ta seda ei tee, siis tundub, et seda seost kriitik ära tabanud ei ole. Igatahes püüab Paulina Helgeson mõista, miks lähevad noormehele vestlused Õpetajaga nii väga korda (Helgeson 2009). Põhjust siiski välja mõtlemata pakub ta, et ehk ei mõju need vestlused lugejale samamoodi seetõttu, et Õpetaja on pigem „varitegelane kui selge ja sügav karakter”³ (samas).

Ühe võimaliku põhjuse, miks Õpetaja noormehele nii palju mõju avaldab, toob välja pastor ning teoloog Christian Braw. Nimetades romaani teiseks peategelaseks Õpetajat, lisab ta, et tegelasel on õigupoolest palju ühist Tartu kunagise teoloogi Uku Masinguga. Ta kirjeldab Masingut, sealhulgas märgib ära isegi tolle väljapaistvamad piiblit tõlkinud õpilased, ning tsiteerib romaanist kohta, kus noormees mõtiskleb Õpetaja külgetõmbavast geniaalsusest. Sealjuures nimetab kriitik noormeest Kaplinskiks (Braw 2009). See geniaalsuse aspekti käsitlemine ning noormehe tegelaskuju kahtlematu identifitseerimine Kaplinskiga panevad taas kord küsima, kuivõrd palju õigupoolest toetab lugeja ettekujutust romaani tegelastest mujalt tulenev kontekst. Näiteks arvestades ka mõnetist kriitikat, et Õpetaja kujutus on romaanis tagaplaanile jäänud, on ehk põhjust arvata, et Õpetaja tegelaskuju, kelle prototüübina tajutakse Uku Masingut, on geniaalsem kui Õpetaja, kellest lugeja loob oma kujutluse peamiselt romaani sisu põhjal.

Nõndamoodi paneb mõtlema ka kirjanik Stefan Wihlde arvustus Tidningen Kulturenis. Ta kirjutab, et olugi et romaanis on pikki ja lohisevaid lõike, on teose tugevusteks „tegelaste kujutus ning kirjaniku võime anda edasi keskkondi ja meeleolusid”⁴ (Wihlde 2009). Ühtlasi mainib kriitik Õpetaja kohta, et too oskavat umbes kuutkümend keelt. Kuna romaanis Õpetaja keelteoskuse kohta nii täpset infot ei ole: „Õpetaja pidi oskama kümneid keeli [---]” (Kaplinski 2007: 9), on põhjust arvata, et ju lisandub kriitiku tegelaste iseloomustusse ka omadusi, mis pärinevad Uku Masingult ja Jaan Kaplinskilt endalt. Kusjuures tegelikult kriitik Masingut ei maini – ta toonitab ainult Kaplinski kogemust nõukogude võimu ning KGBga nii selle romaani kui ka „Silma” puhul (Wihlde 2009). Selle oletusega ei saa küll nii kindlalt tõestada, et tegelaste kujutus romaanis jääb ilma prototüüpide toetuseta märgatavalt vaese-

3 Rootsi k: *skuggfigur än tydlig och komplex karaktär.*

4 Rootsi k: *personskildringarna och författarens förmåga att teckna miljöer och stämningar.*

maks või et kriitik ei pruugiks tegelaste kujutust samamoodi kiita, kui ta prototüüpidest nii palju ei teaks, kuid sellegipoolest on alust arvata, et vastuvõtt juhul, kui domineerib autobiograafiline ja prototüüpile tuginev lugemisviis, erineb siiski teatud viisil sellest, kui lugeda romaani peamiselt kujunemis- või arenguromaanina.

Enamikus Rootsi ajalehtedes, nii neis, kus romaanist kirjutatakse väga kiitvalt (Svenska Dagbladet, Göteborgs-Posten ja Upsala Nya Tidning), kui ka ülejäänutes määratletakse Kaplinski romaani kujunemis- või arenguromaanina (mis aga ei välista lugemisel Kaplinski eluloole tuginemist). Ei ole päris täpselt kindlaks tehtav, kuivõrd neil mõistetel vahet tehakse ja kas peakski, kuid määratlusega kaasas käiv tõlgendus aitab kohati sellesse selgust tuua. Kirjanik ning kirjanduskriitik Ulf Eriksson kirjeldabki näiteks romaani nii ühe kui ka teise mõiste abil (Eriksson 2009). Kui kujunemisromaan (*bildningsroman*; *Bildungsroman*) on nooruki peamiselt vaimse eneseleidmise teekond, siis arenguromaan (*utvecklingsroman*; *Entwicklungsroman*) kirjeldab noore inimese eneseotsinguid mõjutatuna välistest, eelkõige perekondlikest ning ühiskondlikest teguritest. Igatahes on mõlemad määratlused asjakohased, olgu need kriitikutel teadlikult tehtud või mitte. Veel üks mõiste, mida kahel korral sisse on toodud, on võtmeromaan (*nyckelroman*; *Schlüsselroman*) ehk romaan, mille tegelased on lihtsalt identifitseeritavad päriselt elanud inimestega ning sündmused päriselt toimunuga.

Puhtakujulisema kujunemisromaanina vaatleb romaani „Seesama jõgi” kriitik Sten Wistrand, kes on mitmel korral varemgi Kaplinski teostest kirjutanud. Ta alustabki oma arvustust sõnadega: „Jaan Kaplinski tunnen ma kui üht tänapäeva parimat ning targimat poeti”⁵ (Wistrand 2009), kuid arvab kokkuvõtteks siiski, et „selles uues romaanis näitab Kaplinski oma nõrka külge”⁶ (samas). Ta selgitab oma seisukohta, väites, et esseistlikkus, mis Õpetaja kõnelustega romaanis tooni hakkab andma, ei ole põhjendatud, kuna need n-õ miniesseed „ei toimi ei eraldiseisva esseistikana, isiksuse iseloomustajana ega ka intriigi osana”⁷ (samas). Sellega seoses pakub ta, et ehk kõneleb romaanis läbi Õpetaja suu Kaplinski ise või on see tegelane näide „inimtüübist, keda Kaplinski tahab näidata kiitleja, silmakirjatseja, demagoogi või millegi muuna”⁸ (samas).

Õpetaja ja noormehe vestlused ongi romaani see osa, mis kõige rohkem negatiivset kriitikat tekitab ning mille tõttu on artiklitele ilmunud ka mõned kriitilisust väljendavad pealkirjad. Need dialoogid panevad kriitikute meelest romaani lohisema või pidurdavad selle arengut (Schwartz 2009, Whilde 2009), varjutavad ilusad autobiograafilised kirjeldused

5 Rootsi k: *Jaan Kaplinski känner jag som en av samtidens absolut bästa och klokaste poeter.*

6 Rootsi k: *Kaplinski visar sin svaga sida i den nya romanen.*

7 Rootsi k: *varken som fristående essästik eller som personlighetskaraktäristik eller som delar av en intrig.*

8 Rootsi k: *en mänsikotyp som författaren vill avslöja som skrävlare, hycklare, demagog eller något annat.*

(Kjellgren 2009) ja tekitavad olukorra, kus tegelaste kujutamine jääb tagaplaanile (Brunell 2009, Sem-Sandberg 2009) või kus kriitik ei oska selle jutuga lihtsalt midagi peale hakata (Wistrand 2009). Eesti kriitikuid seevastu ei paista see kohatine esseistlikkus häirivat. Aare Pilv näiteks rõhutab, et need vestlused tekitavad küll viivituse ja sellega seoses ka omamoodi pingestatuse, kuid need ei ole eraldiseisvad osad, sest annavad tõuke loo edasisele kujunemisele sellega, et mõjutavad peategelase mõtteid (Pilv 2007: 1097). Positiivselt meelestatud on ka Lauri Sommer, kuid tema puhul on põhjus pigem selles, et Uku Masingu uurijana pakuvad need dialoogid talle teist laadi huvi (Sommer 2007: 660). Samas on Lauri Sommer see, kes hiljem *Estonian Literary Magazine*'is eestlaste suhtumise kõige paremini kokku võtab, kirjutades, et kuigi Kaplinski filosoofilised arutlused võivad kohati loo edasikulgemist takistada, on need siiski oluline osa Kaplinski stiilist ja nii neid võtta tasukski (Sommer 2008: 11).

Teost kujunemisromaanina lugedes tekib sellegipoolest küsimus, kas ei räägi see hoopis autori, Jaan Kaplinski kujunemisest. Sellest, et romaani peategelane on Kaplinskile lähedane, on enamik kriitikuid tõesti aru saanud, kuid seos Uku Masinguga on mõningatel juhtudel kas mainimata jäetud või on see lihtsalt teadmata. Uku Masingu nimi on välja toodud viies arvustuses, mõnel pool ka kujul Uko Masing. Eesti retseptisioonis on seos mainimata Ann-Getter Annuki arvustuses (Annuk 2008) ning Õpetaja tegelaskuju tõlgendamisel väldib seda seost teadlikult Jan Kaus, kes eelistab võrdluseks kasutada Jaan Krossi Ullo Paeranda romaanist „Paigallend” (Kaus 2007). Neid kaht tegelast ühendab see, et nad mõlemad on erakordselt andekad ja suured isiksused, kuid kummalgi pole ajaloolistel ja poliitilistel põhjustel olnud võimalust kogu oma potentsiaali rakendada. Kaplinski ja Krossi tegelasi võrdleb oma arvustuses ka rootsi kriitik Ulf Eriksson, tuues lisaks välja (nii nagu Jan Kauski), et romaanis on palju meeldejäävaid tegelasi, kellest üks on näiteks peategelase vanaisa (Eriksson 2009, Kaus 2007). Kriitikud, kellele romaani tegelaskonna ajalooline kontekst on rohkem huvi pakkunud, rõhutavad muu hulgas enam ka peategelase perekondlikku tausta.

Kui mõned rootsi kriitikud on leidnud, et romaani tegelased ei ole väga hästi välja arenatud, siis ka selles osas näevad eesti kriitikud asja teisiti. Näiteks kiidab Jan Kaus tegelaste mitmeplaanisust (Kaus 2007) ning Märt Väljataga osutab, et tegelikult on ka igal kõrvaltegelasel täiesti oma viis, kuidas ta kõneleb (Väljataga 2007d). Lisaks tuleb toonitada, et need rootsi arvustajad, kes romaani tegelaste kujutusega rahul ei ole, kuuluvad siiski vähemusse.

Peategelase enda kohta kirjutatakse üldiselt, et ta on noor ja tundeline üliõpilane, kes otsib ennast nii vaimselt kui ka seksuaalselt. Lisaks saab ta omal nahal tunda nii ühiskondlikku karmi korda kui ka inimlikku reetmist. Ühiskondlikku situatsiooni peavad rootsi kriitikud peategelase saatusekäigus oluliseks, kuid ühtlasi rõhutavad nad, et poliitika romaanis üldiselt ei domineeri. Nii nagu kirjanik ning kriitik Lena Andersson *Svenska Dagbladetis*, on ka teised kriitikud kirjutanud, et ühiskondlik kord mõjutab romaani peategelast esialgu vaikselt ning diskreetselt, kuid lõpuks siiski otsustavalt (Andersson 2009). Noormehe hingeliste üleela-

miste kohta jagunevad kriitikute arvamused üldiselt kaheks. Osa neist, näiteks Lena Andersson, Ulf Eriksson, Tore Winqvist ja Carina Waern ning eesti arvustajatest Aare Pilv, Jan Kaus, Kärt Hellerna ja Ann-Getter Annuk, peavad peategelase mõtisklusi ning nendest tekkivate tunnete kirjeldusi väga köitvateks ning kaasahaaravateks, kuid on ka neid, kelle arvates need kirjeldused jäävad elutuks: näiteks Sten Wistrand, Paulina Helgeson ning Anna-Lina Brunell, kes kirjutab soomerootsi ajalehes Hufvudstadsbladet.

Need peategelase mõtisklused on tekitanud ka teistsugust kriitikat. Lauri Sommer kirjutab, et kuigi tegelikult on tal hea meel, et peategelase müstilised ja ekstaatiliselt kogemused on detailselt kirjeldatud, siis lõpupoole, kui sündmusi on rohkem, muutuvad tema mõtisklused ning siseheited siiski koormavaks (Sommer 2007: 659). Lisaks pakub Sommer, et niisuguse enesekeskuse asemel oleks võinud Kaplinski kujutada veel teisi tolle aja noori kirjanikke (Sommer 2007: 659). Ka Tore Winqvist, kes muidu romaani väga kiidab, täheldab peategelase juures mõningast egotsentrismi (Winqvist 2009). Liigset eneseanalüüsi panevad tähele ka Paulina Helgeson ja Anna-Lina Brunell (Helgeson 2009, Brunell 2009) ning egotsentrismi küsimuse tõstatab veel kriitik Nils Schwartz. Nils Schwartzi arvates ei ole enesekeskus tegelikult päris õige määratlus, sest lisaks sellele, et ülipeenelt on välja toodud peategelase enda kõik mõttevirvendused, fikseerib tegelane väga täpselt ka ümbritsevat keskkonda ning oma kaaslast (Schwartz 2009). Kriitik pakub, et pigem on tegemist „äärmuuseni viidud enesevaatlusega, ülitundlikkusega teiste inimeste arvamus suhtes”⁹ (samas).

Peategelast kirjeldades toovad paljud kriitikud välja, et tekstis ei kasutata kordagi tema nime. Ta on lihtsalt „tema”. Aare Pilv on selle üle pikemalt arutlenud ning jõudnud järeldusele, et „Kaplinski romaanis kasutatakse tegelase märgistust „tema” nii, nagu kõlaks see esimeses pöördes. Seepärast pole sel „temal” ka nime – endast jutustades ei nimetata ennast nimepidi” (Pilv 2007: 1100). Peategelane „on selle romaani „temategelane”, kuid toimib tekstis, nagu oleks ta minategelane” (samas, 1099). Kui siirdkõnelise jutustuse puhul on tavaliselt jutustaja see, kes temategelasse sisse elab, nii et lugeja tajub ka temategelase „minalisust”, siis Kaplinski romaani puhul annab kontekst lugejale teada, et see „minalisus” ei ole niivõrd temategelase oma, vaid kuulub pigem jutustajale (samas, 1100). See Aare Pilve arutluskäik aitab leida seletust asjaolule, miks nii mõnedki arvustajad on peategelasest kõneledes kasutanud sõnu „minategelane” (Sommer 2007: 659), „jutustaja” (Veidemann 2007, Kaus 2007) ja „minajutustaja” (Kjellgren 2009) või kirjutanud, et romaan „on jutustatud mina-vormis”¹⁰ (Waern 2009). Ühest küljest on tegu ebatäpsusega, sest romaanis on kasutatud siiski tema-vormi, kuid teisalt on arusaadav, kust tuleb see asjaolu, et nii mõnedki kriitikud on arvustades niisuguse detaili tähelepanuta jätnud. Sellele nimetamise probleemile

9 Rootsia keel: *en extremt uppdriven självobservans, en nervös känslighet för andras uppfattningar om honom.*

10 Rootsia keel: *berättas i jagform.*

viitab ka rootsi kriitik Tore Winqvist ja lisab, et arvatavasti on jutustus tema-vormis seetõttu, et mina-vorm muudaks selle tehniliselt keerulisemaks (Winqvist 2009).

Seoses peategelasega kirjutatakse arvustustes ka tema erootilistest igatsustest. Seal, kus Eesti Päevalehes kirjutatakse, et „raamatu sisu on „oma meeleheitlikkuses haarav ja hästi kujutatud”” (Aug 2009), võiks „raamatu sisu” asemel kirjas olla just nimelt midagi seoses naiste ning erootikaga, sest see, mida kriitik Lena Andersson nende sõnadega kirjeldab, on peategelase igatsus intiimsuse läheduse järele ning pettumus sellega seoses (samas). Üldiselt kirjutavad kriitikud seksuaalsuse kujutamise kohta romaanis, et see on aus, elulähedane, naturalistlik ja ilustamata, kuid siiski mitte labane. Labasuse ning üleoleku puudumise toovad positiivse nähtusena välja Kärt Hellerma ning Ann-Getter Annuk, kuid nad ei pea silmas ainult seksuaalsuse kujutamist, vaid ka üldisemaid teemakäsitlusi (Hellerma 2007, Annuk 2008: 81).

Teema, mida paljud kriitikud peavad romaani üheks keskmeks, on peategelase müstiline kogemus, pärast mida tal tekib äratundmine ning ta mõistab, mis on See. Selle äratundmine ei ole siiski ainuke määrav kogemus, vaid olulised on ka teised õppetunnid. Nii räägib kriitik Carina Waern näiteks „kolmest initsiatsiooniriitusest täiskasvanuella astumisel: seksuaalsest, vaimsest/hariduslikust ning poliitilisest”¹¹ (Waern 2009). Kolmese jaotuse teeb ka Ulf Eriksson, tuues välja peategelase mitu mina, millega tal tegeleda tuleb: „laps, täiskasvanu ning pilk eikusagilt”¹² (Eriksson 2009).

Peale noormehe eneseotsingute on „Selsamal jöel” veel kihistusi, mida kriitikud oluliseks peavad. Esimene, millest juba juttu oli, on memuaristika, kuid lisaks mälestustele on romaanis esindatud ka üldisem nõukogude perioodi õhkkond ning olustik. Nagu eespool mainitud, ei pea arvustajad poliitikat romaanis eriti domineerivaks, kuid sellegipoolest on see teema, mida arvustustes käsitletakse. Eestlastel veidi vähem kui rootslastel – teema ju väga suurt tutvustamist ei vaja, kuid see, mida rõhutatakse, on konflikt üksikisiku vabaduse ja poliitilise võimu vahel. Rootslastel on pidanud lisaks konflikti esiletoomisele ka lugejale veidi ajaloolist tausta selgitama ning seega näib, et poliitikale pööratakse rohkem tähelepanu. Tegelikult ongi see näilik, sest eelkõige täidavad need selgitused siiski tutvustavat funktsiooni. Kui midagi veel rõhutatakse, siis näiteks, et vestlused KGBga on romaanis väga mõjuvalt edasi antud, nii et näib, et kirjanik kõneleb kindlasti omaenda kogemust silmas pidades (Sem-Sandberg 2009).

Teine plaan, mis romaanis õhkkonda loob, on keskkond: 1960. aastate Tartu ning Lõuna-Eesti loodus. Eesti arvustustes ei tõuse see teema väga esile; arvustused on pikemad ja pigem eelistatakse teisi teemasid, millel peatuda, kuid möödaminnes kiidetakse siiski

11 Rootsi k: *om tre olika initionsriter in i vuxenlivet; den sexuella, den andliga/kunskapsmässiga och den politiska.*

12 Rootsi k: *barnet, den vuxne och blicken från ingenstans [---].*

Kaplinski olustiku kirjeldamise oskust ning rõõmustatakse tegevuspaiga äratuntavuse ning läheduse üle. (Kõige konkreetsemalt kirjutatakse loodusest seoses peategelase müstilise kogemusega.) Rootsi arvustustes seevastu tõuseb looduse ning olustikukirjelduste mainimine rohkem esile. Ligi pooled kriitikud toovad romaani tugevusena muu seas välja looduskirjeldused. Sellegipoolest on võimalik eristus teha: on kriitikuid, kes nadivad romaani tervikut ja olustikukirjeldusi kui üht märkimisväärset osa sellest (Gunnarsson 2009, Waern 2009, Winqvist 2009), kuid on ka neid, kes kiidavad loodus- ning keskkonnakirjeldusi peamiselt seetõttu, et tuua tasakaaluks oma mõnele negatiivsele hinnangule välja ka midagi positiivset (Kjellgren 2009, Brunell 2009, Whilde 2009).

Ühel meelel on nii enamik rootsi kui ka eesti kriitikuid aga selles, et romaan on väga siiras ja avameelne. Maarja Talgre on isegi kirjutanud, et „Seesama jõgi” on „siiram kui autobiograafia”¹³ (Talgre 2009). See omakorda haakub Aare Pilve väitega, et mõnikord annab fiktsioon mälestustele suurema tõetruuduse efekti, kuna muudab minevikulised sündmused elavamaks (Pilv 2007: 1099). Lisaks siirusele ja avameelsusele tuuakse üldiste romaani tunnustena välja veel tundlikkus ning läbimõeldus. Sealjuures kirjeldavad kriitikud Kaplinski jutustamisstiili kui rahulikku, kuid siiski kaasahaaravat. Lisaks on Aare Pilv leidnud Kaplinski stiili kirjeldamiseks veel ühe eraldi sõna – „veiutav”, millega ta peab silmas aeglast, „pikaldast tooni”, mis aga sellegipoolest teatud pinget kruvib (samas, 1097).

Kuigi loo jutustus üldiselt on aeglane, kirjutavad kriitikud, et lõpupoole tempo kiireneb ning sündmustik tiheneb. Kuna põnevusttekitavam osa ongi romaani lõpus, võib märgata erinevusi ka selles, kuidas eri kirjutajad suhtuvad romaani lõpusündmuste avaldamisse kriitikas. Esiteks on paljud arvustajad suutnud põhikonflikti sisu lihtsalt mainimata jätta, kas seetõttu, et nad kirjutavad ainult tagajärgedest või keskenduvad muudele teemadele, näiteks pealkirja lahtimõtestamisele. Kuid on ka neid, kes kogu loo täpselt ära jutustavad (Veidemann 2007, Sommer 2007: 661, Palli 2007, Annuk 2008: 81, Kjellgren 2009, Waern 2009), ja neid, kes toovad küll välja, et romaani lõpus on konflikt, kuid ei avalda seda teadlikult, et jätta lugejale põnevus alles (Önnepalu 2007: 98, Eriksson 2009, Gunnarsson 2009, Wistrand 2009). Kuna nende seas, kes konflikti sisu täpselt lahti ei kirjuta, on rohkem rootslasi, võiks järeldada, et rootsi arvustustes mõeldakse lugeja peale rohkem. Siiski on ka tõenäoline, et seda olukorda mõjutab fakt, et lehearvustused on lühikesed ja kui nende sündmuste analüüsimiseks nangunii ruumi ei jätku, ei ole neid hakatud asjatult paljastama. Samas on ka eesti arvustuste hulgas lehearvustusi ning see näitab, et sündmuste avaldamisel võib põhjuseks olla ka lihtsalt referatiivsus.

Veel kirjutavad nii rootsi kui ka eesti arvustajad, et tegemist on suure ja olulise teosega – olulisega küll eelkõige Eesti jaoks –, ning selle mõtte võtab hästi kokku Jan Kausi tsitaat:

13 Rootsi k: *Mer uppriktig än en självbiografi*.

„Hoolimata sellest, kas Kaplinski maailmapilt või romaani karakterid, süžee või ideestik meeldivad, kujutab „Seesama jõgi” endast mastaapselt romaani [---]” (Kaus 2007). Romaani pompoossust toovad esile ka rootsi kriitikud, kuid on tunda, et rõõm selle üle on väiksem. Kui eesti kultuuri jaoks on romaani ilmumine ka sündmusena oluline, siis rootslased julgevad selle ettevõtmise suuruse kui niisuguse väärtuses rohkem kahelda. Näiteks kirjutab Stefan Whilde oma arvustuse lõpetuseks, et „teos on pompoosne, nii heas kui ka halvast”¹⁴ (Whilde 2009). Ka Lena Andersson, kes romaani muidu väga kiidab ning ka selle mastaapsust esile toob, mainib, et ehk on teos ikkagi veidi liiga pikk (Andersson 2009). Lisaks rõhutavad kolm kriitikut romaani suurelt ettevõtetust sellega, et mainivad oma arvustuses romaani lehekülgede arvu, mis ületab neljasadat¹⁵ (Gunnarsson 2009, Schwartz 2009, Waern 2009). Kuigi üldiselt kirjanduskriitikas raamatute sisu lehekülgede kaupa ei fikseerita, teeb siiski midagi sellelaolist Kaplinski romaani puhul Märt Väljataga (Väljataga 2007d). Kui need eelmainitud kriitikud on pigem konstateerinud romaani mahukust, siis soomerootsi arvustaja Anna-Lina Brunell on siiski konkreetsem ja kriitilisem, avaldades kahetsust, et küllap hinnatakse selle romaani puhul rohkem seda, kui palju aega on võtnud Kaplinskil romaani kirjutamine, mitte aga tegelikku lugemiselamust (Brunell 2009).

Lugemiselamuse saanuid siiski on. Näiteks Ulf Eriksson kirjutab, et „Seesama jõgi” „on arutlev romaan, kuid mitte esseeromaan või stiliseeritud kontseptuaalromaan”¹⁶ (Eriksson 2009). Ta võrdleb „Sedasama jõge” poola luuletaja Adam Zagajewski ujuja-luuletusega¹⁷ ning leiab, et kirjanikke ühendab lisaks sama motiivi kasutamisele ka „entsüklopeediline innukus ja armastus suurte sõnade vastu”¹⁸ ning rõhutab ka kohe, et „ta [Kaplinski] ei muutu siiski kunagi suureliseks”¹⁹ (Eriksson 2009). Ka Tore Winqvist kirjutab, et Kaplinskil on julgust ennast väljendada, ning lisab, et sellegipoolest ei muutu tema mõttekäigud dogmaatiliseks (Winqvist 2009). Kriitik hindab ka Kaplinski esseistikat ning kirjutab, et selle romaaniga „näitab ta [Kaplinski] ka oma oskust kirjutada lugemisväärset, psühholoogiliselt usutatavat ning põnevat romaani, mis kaldub tugevasti osalt memuaristika, osalt esseistika poole”²⁰

14 Rootsi k: *på gott och ont, bombastiska verk.*

15 Rootsikeelsel väljaandel on lehekülgi 422, eestikeelsel 322.

16 Rootsi k: *Den är en diskuterande roman, men inte någon essäroman eller stiliserad konceptroman.*

17 Suure tõenäosusega on mõeldud Adam Zagajewski luuletust, mis on inglise keeles tuntud pealkirjaga „On Swimming”.

18 Rootsi k: *encyklopediska iver och kärlek till stora ord.*

19 Rootsi k: *han blir dock aldrig bombastisk.*

20 Rootsi k: *visar han sig också kunna komponera en läsvärd och psykologiskt trovärdig och spännande roman, visserligen med stark dragning åt dels memoarhållet, dels det essäistiska.*

(samas). Esseistlikkus on aga just põhjus, miks Sten Wistrand romaani mõjuvaks ei pea (Wistrand 2009). Ta ei eita esseistika ning romaani kombineerimise võimalikkust, tuues näiteks Robert Musili (samas), kuid nii selle kui ka tema eelmiste arvustuste põhjal võib väita, et Kaplinski tunnustamine prosaistina ei ole tema jaoks kerge. Seetõttu toob ta ka lihtsalt kiusu pärast (öeldes, et ei suuda kiusatusele vastu panna) välja niisuguse tsitaadi romaanist: „Minu meelest nii väikesel rahval kui eestlased ei saa olla korralikku pikka proosat” (Kaplinski 2007: 78). Ta lisab muidugi, et see pole tõsi, kuid see on siiski tsitaat, millega ta tahab lõpetada oma arvustuse (Wistrand 2009). Björn Gunnarsson, kes samuti seda lauset tsiteerib, pakub, et ehk sisaldub selles tsitaadis väide, millele Kaplinski oma romaaniga vastu tahab vaielda (Gunnarsson 2009). Kuivõrd Kaplinskil see on õnnestunud, selle kohta kriitik selget arvamust ei avalda: kiita julgub ta ainult looduskirjeldusi (samas).

Igatahes on tajutav, et kui kriitikute jaoks on midagi nii ilmselgelt pretensioonikas, tunnevad nad end pisut nurka surutuna – justkui oleks neil tingimata kohustus teost kiita või kui mitte kiita, siis igal juhul sellele reageerida. Eesti kontekstis on see olukord mõistetavam, sest Kaplinski ongi väga tunnustatud kirjanik ja kuna romaani sündmustik leiab aset Eestis ning sellel on ka seos eesti kultuuriloo ja kõneleb teos eesti lugejaga rohkem – ja nii on eesti lugejal ka suurem kohustus sellega dialoogi astuda. Nagu näitab arvustuste ja ka edasiste kajastuste suur hulk, on seda väärikalt ka tehtud, eriti arvestades seda, et esindatud on kõik põhilised ajakirjad ja ajalehed, kus kirjandusretsensioone avaldatakse.

Rootsi lugejate jaoks kujuneb see kohustus veidi teistmoodi. Kuigi ka seal on Kaplinski teoseid palju avaldatud ning austus kirjaniku vastu on olemas, seda enam, et Kaplinskit on mainitud Nobeli kirjandusauhinna seoses, näib, et „Sellesama jõe” puhul on põhilise kohustuse loonud teose pretensioonikus, mastaapsus. Kärsitu lehekriitiku jaoks on romaan võib-olla liiga pikk ja nii muutuvad arvustajate ootused kõrgeks. Iga lehekülge romaanis peab olema põhjendatud. Hoolimata kohatisest nurinast, et „Sellessamas jões” on pikki lõike, mis kuhugi ei vii, on romaanil sellegipoolest ka rootsi lugejale midagi öelda. Rohkem kui kultuuri-loomulise mälu-pildina toimib teos Eesti ajaloo ning olustiku tutvustajana ning veelgi enam võlub see lugejaid oma intiimse tasandiga. Seda mõtet väljendab ka üks tsitaat Svenska Pastoraltidskriftenist:

Jaan Kaplinski teos annab mittedramaatilise, kuid siiski raputava pildi sellest tegelikkusest, millest Põhjamaade avalikkus läks vaikides mööda nelikümmend aastat, hoolimata sellest, et see asus meie vahetus naabruses. Kuid Kaplinski romaanis leidub enamat. See heidab valgust kõige olulisematele küsimustele, mis võivad inimese hinges pead tõsta.²¹ (Braw 2009: 536.)

21 Rootsi k: *Jaan Kaplinskis verk ger en odramatisk men ändå skakande bild av den verklighet, som det nordiska etablissemanget gick med tystnad förbi i fyrtio år, trots att den fanns i vår omedelbara närhet. Men Kaplinskis roman är mer än så. Den är ett sökarljus mot de största frågor, som kan röra sig i en människas bröst.*

On ühest küljest paradoksaalne, kuid teisest küljest ka mõistetav, et Kaplinski teost, mis Eesti jaoks on nendest neljast varasemast proosateosest ehk olulisim, kajastatakse Rootsisis vaevalt rohkem kui näiteks kirjavahetust Salmineniga („Ööd valged ja mustad“), mis Eestis oli hoopis vähem märgatud teos. Ka „Silm“ ja „Hektor“ said positiivset tähelepanu enam-vähem sama palju kui „Seesama jõgi“, rääkimata sellest, et „Jää ja Titanicu“ puhul ilmus artikleid tunduvalt rohkem ning kaks nendest ka kirjandusajakirjades.

Siiski võib selle vähesema kajastamise põhjusena näha pigem ajastu üldisemat tendentsi, sest nagu juba osutatud, oli ajakirjanduse olukord 1990. aastatel kirjandusele soodsam. Samuti oli Kaplinski enda aktuaalsus tol ajal suurem (näiteks aasta enne „Jää ja Titanicu“ ilmumist oli Kaplinski Nobeli auhinna nominent).

Üldiselt on Kaplinski teoste retseptsioon Eestis ja Rootsisis olnud tunnustav ning küllaltki sarnane. Erinevus seisneb selles, et Rootsisis on iga teose kohta ilmunud ka mõni üksik negatiivsem arvustus. Kui enamasti ei saa negatiivsete hinnangute põhjal väga suuri üldistusi teha, siis „Sellesama jõe“ puhul oli korduvaid hinnanguid rohkem.

Selleligipoolest oli „Sellesama jõe“ vastuvõtt ka Rootsisis üldiselt tunnustav nagu Eestiski, hoolimata sellest, et pooltele kriitikutele tundusid Õpetaja loengud liiga pikad ning mõned neist pidasid väsitavaks ka peategelase liigset eneseanalüüsi. Eesti arvustustele vastupidiselt ei kirjutatud rootsi arvustustes Kaplinski ja Masingu suhetest, kuid selleligipoolest toodi Uku Masingu paralleel sisse päris mitmel korral ning ka romaani autobiograafilise alus ei jäänud rootsi kriitikutele märkamatuks. Vahe on aga selles, et kui eestlaste jaoks muutub teose autobiograafilisus poleemiliseks, siis rootslaste silmis on see lihtsalt asjaolu, mis muudab romaani sugestiivsemaks, sest on aru saada, et kirjanik tunneb seda maailma, millest ta kõneleb.

Kui püüda veel vastata eesti kriitikas tõstatatud küsimusele, kas „Seesama jõgi“ on eelkõige kultuurilooline jäädvustus Jaan Kaplinski ülikoolipõlvest ning Uku Masingu mõjust talle või on see loetav pigem iseseisva ning kaasahaarava arenguromaanina, siis Rootsi retseptsiooni järgi ei kehti „Sellesama jõe“ puhul päris üheselt kumbki versioon.

Rootsi lugejale pakub romaan võimaluse kaasa elada ühe noormehe kujunemisloole – nii tema vaimsetele otsingutele kui ka suhetele, ning annab aimu Eesti nõukogudeaegsest olustikust ja selgitab sealhulgas ka Eesti varasemat ajalugu. Selleligipoolest ei loe rootslased seda „puhta“ arenguromaanina. Enamik neist näeb Kaplinski eluloo ning kujutatu vahel seost ning on aru saada, et see aitab neil peategelast paremini mõista: olgugi et noore inimese oma tee leidmise teema on universaalne, ei ole peategelane siiski päris tüüpiline noor.

Veidi teistmoodi on kujunenud Õpetaja tegelaskuju mõtestamine. Ligi pooled kriitikud on ära tabanud tema seose Uku Masinguga ning see on aidanud neil mõista peategelase kiindumust temasse, kuid üldiselt nähakse Õpetaja enda rolli loos võrdlemisi mustvalgelt: tal on imetlusväärased teadmised, kuid inimesena käitub ta siiski üleolevalt ning lapsikult. Tema

loengute kohta arvatakse, et küllap esindavad need Kaplinski enda mõtisklusi ja ideid, kuid ligi pooled kriitikud peavad neid arenguromaani kontekstis segavaks ning pidurdavaks osaks.

Niisiis on romaani autobiograafilisust kajastatud ka rootsi kriitikas, olgugi et veidi erineval määral ja kohati ka erineva tulemusega, sest nii head ülevaadet Kaplinski elust ja loominguist kui eestlastel, pole rootslastel siiski võimalik kätte saada. Asjaolu, et eestlased Kaplinski kohta rohkem teavad, peegeldub kriitikas ka veidi teistsugusel moel. Nimelt annab eesti kriitika Kaplinskile tema stiili iseärasused kergemini andeks kui rootsi kriitika. Kui rootsi kriitiku arvates muutub romaani tempo filosofoerimise tõttu liiga aeglaseks, siis võib arvustus selle tõttu saada negatiivse varjundiga pealkirja, kuid eesti kriitik nendib lihtsalt, et rahulik mõtteveeretamine ongi Kaplinskile kombeks.

Sellelgi poolest tuleb tunnistada, et Jaan Kaplinski on Rootsis vägagi tugevalt etableerunud kirjanik ning ka seal teatakse hästi, mida tähendab kaplinskilikkus. Tema teoseid arvustades tuuakse tihti sisse ka võrdlusi tema varasema loominguuga ning seda tehes viidatakse ühtlasi konkreetsetele teostele. „Sellesama jõe” puhul tõmmatakse otseseid paralleele vähem, pigem tutvustatakse Kaplinski kui kirjanikku, kes on kirjutanud hulgaliselt luulet, esseistikat, kirjavahetusi, kaks lühiromani ning tõlkinud ka ida luulet ja Tomas Tranströmerit.

Kuigi üldiselt jääb kehtima väide, et „Rootsi ajalehed kiidavad Kaplinski romaani” (Aug 2009), siis tegelikkuses, nagu selgus artiklite lähemal uurimisel, on olukord veidi ambivalentsem. Tõenäoliselt niisamuti ambivalentne on ka see, mis peitub tegelikult Cornelius Hasselblatti hinnangu taga: „Sellesama jõe” välisretseptioon on kindlasti komplitseeritum ning nii üheselt ei saa seda kokku võtta. Seda enam, et välisretseptiooni mõiste alla võivad kuuluda nii ajakirjanduses avaldatav kirjanduskriitika, teose müüginumbrid, auhindade pälvimine, telesaated kirjaniku kohta kui ka teose tõlkimise fakt üleüldse. Seetõttu ei anna ka käesolev artikkel piisavalt pädevat hinnangut „Sellesama jõe” välisretseptiooni kohta, kuid heidab siiski valgust ühele võrdlemisi ulatuslikule osale sellest ning aitab ehk paigutada teose kindlamalt oma kohta kirjandusmaastikul – või vastupidi, avada sellele veel uusigi tõlgendusvõimalusi ja tähendusi.

Kirjandus

Aggesund, Ann-Kristin 2012. Litteraturkritik i SvD och DN – Kriterier för omnämningar på kultursidorna. Höskolan i Halmstad. – <http://hh.diva-portal.org/smash/get/diva2:506888/FULLTEXT01> (25.10.2012).

Andersson, Lena 2009. Kaplinski visar hur makten bryter ner liv. – Svenska Dagbladet, 26. märts.

Annuk, Ann-Getter 2008. Ainult tõde saab olla ilus. – Värske Rõhk, nr 15, lk 80–82.

Aug, Tuuli 2009. Rootsi ajalehed kiidavad Jaan Kaplinski romaani. – Eesti Päevaleht, 26. märts – <http://www.epl.ee/news/eesti/rootsi-ajalehed-kiidavad-jaan-kaplinski-romani.d?id=51163505> (28.04.2012).

- Braw, Christian** 2009. Det farliga sökandet. – Svensk Pastoraltidsskrift, h 16, lk 536–537.
- Brunell, Anna-Liina** 2009. Extaser tråkiga på håll. – Hufvudstadsbladet, 19. juuni.
- Eesti kirjandus rootsi keeles** 2007. – http://www.estemb.se/est/eesti_ja_rootsi/eesti_kirjandus (28.04.2013).
- Eriksson, Ulf** 2009. Tankar och kärlek mitt i flödet. – Göteborgs-Posten, 20. mai.
- Gunnarsson, Björn** 2009. Omsorgsfull bildningsroman från Estland. – Borås Tidning, 26. aprill.
- Hasselblatt, Cornelius** 2011a. Estnische Literatur in deutscher Übersetzung: eine Rezeptionsgeschichte vom 19. bis zum 21. Jahrhundert. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Hasselblatt, Cornelius** 2011b. Kus lõpeb elulugu ja algab kirjandus? – Sirp, 7. jaan.
- Helgeson, Paulina** 2009. Fritt filosoferande i partistyrkt Estland. – Kyrkans Tidning, h 20, lk 24.
- Hellerma, Kärt** 2007. Realistlik metafüüsiline romaan. – Eesti Päevaleht, Arkaadia, 12. mai.
- Kaplinski, Jaan** 2007. Seesama jõgi. Tallinn: Vagabund.
- Kaplinski, Jaan** 2009. Samma flod. Stockholm: Natur och Kultur.
- Kaus, Jan** 2007. Kadunud jõge mäletamas. – Sirp, 4. mai.
- Kjellgren, Thomas** 2009. En flod som inte övertygar. – Kristianstadsbladet, 26. märts.
- Kronbergs, Juris** 2007a. Kaplinski's honung. – Lyrikvännen, h 4, lk 26–31.
- Kronbergs, Juris** 2007b. Om receptionen om Kaplinski i Sverige. – Estonian Literary Magazine: Specialnummer för Bok & Bibliotek i Göteborg, lk 28–31.
- Olesk, Sirje** 2008. Mastimännid ja muu mets. Mitmekülgse völu. Eesti proosast aastal 2007. – Looming, nr 3, lk 424–441.
- Palli, Ilmar** 2007. Õpetajast lahti. – Maaleht, 31. mai.
- Pilv, Aare** 2007. See ja too, tema ja sama. – Looming, nr 7, lk 1097–1101.
- Schwartz, Nils** 2009. Skrift och drift. – Expressen, 24. märts.
- Sem-Sandberg, Steve** 2009. Mycket prat och lite roman. – Dagens Nyheter, 26. märts.
- Sommer, Lauri** 2007. Kaldalt vaadates. – Keel ja Kirjandus, nr 8, lk 658–661.
- Sommer, Lauri** 2008. Kaplinski's changing tale. – Estonian Literary Magazine, No. 26, lk 5–11.
- Talgre, Maarja** 2009. Mångsidig Kaplinski romandebuterar. – Sveriges Radios Kulturlytt, 23. aprill. – <http://sverigesradio.se/sida/gruppsida.aspx?programid=478&grupp=1792&artikel=2786587> (28.04.2012).
- Veidemann, Rein** 2007. *Panta rhei* – kõik voolab. – Postimees, 21. aprill.
- Väljataga, Mär** 2007a. I väntan på den stora estniska romanen. – Dagens Nyheter, 26. sept. – <http://www.dn.se/dnbok/i-vantan-pa-den-stora-estniska-romanen/> (24.04.2012).
- Väljataga, Mär** 2007b. Suure eesti romaani ootel. – Sirp, 31. aug.
- Väljataga, Mär** 2007c. Waiting for the Great Estonian Novel. – Eurozine, 30. juuni. – <http://www.eurozine.com/articles/2007-06-30-valjataga-en.html> (24.04.2012).
- Väljataga, Mär** 2007d. Meistriteos. – Eesti Ekspress, Areen, 10. mai.
- Waern, Carina** 2009. Allting flyter. – Helsingborgs Dagblad, 20. aprill.
- Westlund, Bo** 2008. Förstadagsrecensionen – en tradition väg bort. – Svensk bokhandel, 10. dets.

Wilde, Stefan 2009. En estländsk historia. – Tidningen Kulturen, 26. märts. – <http://www.tidningenkulturen.se/artiklar/litteratur/litteraturkritik/4245-litteratur-jaan-kaplinski-samma-flod> (28.04.2012).

Winqvist, Tore 2009. Öppenhjärtlig utvecklingsroman. – Upsala Nya Tidning, 26. märts.

Wistrand, Sten 2009. Kaplinski visar sin svaga sida i den nya romanen. – Nerikes Allehanda, 7. april.

Õnnepalu, Tõnu 2007. Kolmas kord. Ja ikka sama jõgi. – Vikerkaar, nr 6, lk 97–99.

Sirel Heinloo – eesti kirjanduse magistrant Tartu Ülikoolis. Tema põhiliseks uurimisalaks on eesti kirjanduse tõlked Rootsis ning nende retseptioon.

E-post: sirelheinloo@hotmail.com

Jaan Kaplinski, Eha Masing ja Uku Masing [1970. aastatel]
(EKLA, B–139: 376)

Keywords: Jaan Kaplinski, reception, foreign reception, autobiographicality, Estonian literature in Swedish translation

The Same Novel? Jaan Kaplinski's *The Same River on the Other Shore of the Baltic Sea*

Sirel Heinloo

This article focuses on the reception of Jaan Kaplinski's *The Same River* (2007; in Swedish 2009) in Sweden and in Estonia. The author of the article compared reviews written about the novel in both countries, assuming that different knowledge about Kaplinski and Estonian culture would evoke a somewhat different reception.

Most of the Swedish articles were published in newspapers, which explains why they all were quite short and summary in nature. In Estonia, many longer analyses were published.

Although the novel was generally very well received in Estonia, it nevertheless produced polemical responses concerning the possible reading models to apply to it. Some of the Estonian reviewers paid too much attention to its autobiographical matter while others tried to read it as a "genuine" novel. The Swedish reception, on the contrary, received it in neither of these ways. *The Same River* was regarded as a *Bildungsroman* but the critics understood that the main character (and his environment) was very similar to the writer, which helped them to recognise the exceptional character of the young man. Although many Swedish critics also discovered the connection between the Teacher and Uku Masing, they did not fall into a discussion about the Kaplinski-Masing relationship. Yet half of the critics pointed out that the lectures of the Teacher became the *longueurs* of the novel, and some also thought that the character, despite its central role, was more like a shadow figure.

The Same River was as well received in Sweden as in Estonia but, compared to Kaplinski's earlier prose works, the reviews in this case were more ambivalent. The expectations for the novel were higher and the joy in the novel's debut did not always outweigh the criticism, as it mostly did for Estonians. This means that some slightly more negative headlines also appeared.

All in all, as previous knowledge of the reception of *The Same River* abroad was rather insufficient and even somewhat misleading, this article shows that the reception of Estonian literature abroad deserves more thorough research.

Sirel Heinloo – master's student in Estonian literature at the University of Tartu. Her major area of research is the Swedish reception of translations of Estonian literature.

E-mail: sirelheinloo@hotmail.com